

ВЗАЄМОДІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук

ЛІНГВІСТИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ КОНФЕСІЙНОГО СТИЛЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті розглянуто лінгвістичну аргументацію щодо стратифікації конфесійного стилю в функціональній системі національної літературної мови.

In the article the linguistic argumentation of the stratification of the confessional style in the functional system of national literary language is considered.

Функціональні стилі як феномен еволюційної трансформації національної мови відбивають складність взаємодії історично змінних культурних парадигм суспільства. Історико-цивілізаційні періоди позначені домінантою різних мовних стилів, які є культурною рефлексією на світ, що динамічно розвивається, формує і змінює світоглядні та естетичні цінності, відштовхується від догматичного, на певному етапі розвитку, знання, натомість визначає нові пріоритети, уподобання й ідеали.

Лінгвістичний статус конфесійного стилю в українській літературній мові – дискусійне питання сучасного мовознавства. Аргументація конфесійного стилю часом екстраполюється в лінгвістичну теорію як намагання узгодити критерії виділення і сутнісні мовно-функціональні параметри вербалізованої комунікативної субстанції з прийнятими, операціональними класифікаціями (Н.Б. Мечковська)¹. Конфесійний стиль осмислюється у прагматичних підходах: існує сфера комунікативної спеціалізації та особливого добору мовних одиниць, їх відтворюваності, а отже системного функціонування – мовознавство в такому разі гармонізує реальне життя мови з аналізом тенденцій її розвитку (Л.І. Мацько², коло авторів львівської богословської школи³).

Неоднозначність наукових підходів і критеріїв функціональної самодостатності конфесійного стилю стосується передусім екстралінгвальних характеристик, спричинених складністю виокремлення специфічної для всіх носіїв національної

мови суспільної сфери комунікації. Така ситуація пов'язана зі світоглядно-соціальною стратифікацією різних груп населення: віруючі / невіруючі, носії традиційних цінностей / орієнтовані на цінності культури доби глобалізації, люди зрілого віку / молодь та ін.

Складність для лінгвістичної мотивації цілісності конфесійного стилю становить обставина, за якої існує реальна множинність релігійних культів зі своїми богословськими терміносистемами, фразеологією, символічним значенням слова тощо. Логічна суперечність у такому випадку вже в постановці питання, що інколи артикулюється в наукових дискусіях: **конфесійний стиль** чи **конфесійні стилі**?

Певною мірою з неоднозначності розуміння ситуації і дублетність, а подекуди – омонімічність термінів **конфесійний / богословський стиль**. Конфесійний, у нашому розумінні, термінопоняття видове і об'єднує мовні функціональні системи різних конфесій, визначаючи сферу життя національної мови, її типологічно-комунікативні параметри в доборі та функціонуванні мовних одиниць. Богословський же стиль традиційно пов'язують із православ'ям, а отже і відповідною термінологією, системою значень сакрального слова, символіки та фразеології, що тлумачиться в контексті православної традиції.

Дублетність термінопонять конфесійний / богословський стиль відбиває і складність екстралінгвальної ситуації, за якої в різних конфесіях, які були і є в Україні, в різні історичні періоди присутньою була не лише українська мова. Лінгвіст, який звертається до текстів літературної мови, має справу зі староукраїнською, церковнослов'янською, латиною, польською, російською, врешті – сучасною українською мовами. У традиціях самостійних мовних систем (арабської, старовірської та ін.) представлені мусульманство, іудаїзм та інші конфесії, що також існували й існують у культурному просторі України. Їх національна самодостатність не свідчить про функціонально-комунікативну автономність, коли йдеться про принципове розрізнення дефінітивних сутностей термінопонять конфесійний / богословський стиль. Різні мови в цьому разі об'єднані однією сферою спілкування, а божественне слово звернене до українського народу: громадян однієї країни, одного суспільства. Спостереження за функціональними особливостями української літературної мови в названій комунікативній сфері – інше питання.

Серйозної аргументації, і не лише лінгвістичними, але й історико-культурними фактами, потребують еволюційні / нееволоційні зміни і трансформації в мовно-стильових характеристиках конфесійної сфери спілкування. У комунікативно гармонізований для конфесійного спілкування історико-культурний період спостерігаємо особливу мотивацію добору і функціонування в конфесійному стилі засобів національної мови, що безпосередньо пов'язано з авторитетним місцем релігії в суспільній свідомості, її офіційним статусом, домінантою певної релігійної системи, взаємодії як співіснування (чи відштовхування) різних конфесій тощо.

Так, українські історики і культурологи, полишивши заідеологізовані або “незручні” щодо простих і однозначних пояснень теорії еволюційної стадіальності нації, звертаються до “паралельних світів”, багатовимірності українського культурного простору середньовіччя (Н. Яковенко, М. Попович та ін.)⁴. Мовознавці, в свою чергу, ще мають перспективу узгодити наукові аргументи з гіпотезами і даними сучасної історичної науки. На наш погляд, дослідник конфесійного стилю з погляду історичного розвитку мовно-стильової системи має передусім враховувати обставини його існування в певному історичному і психологічному просторі: неоднаковими щодо вияву потенцій слова і конфесійному стилі є барокова доба і ХІХ ст., про вкрай драматичні екстралінгвальні умови конфесійного життя можна небезпідставно говорити в Україні ХХ ст., неоднозначною щодо конфесій і мовного забезпечення церковного життя є ситуація в сучасній Україні. Все це впливає на мовно-системні культурні та функціональні потенції конфесійного стилю, зв'язок його комунікативних можливостей із тенденціями розвитку національної літературної мови. Таким чином, екстралінгвальне й інтралінгвальне забезпечення аргументативності стадіального розвитку конфесійного стилю гармонізують лінгвістичну теорію, оскільки сприяють об'єктивності підходів до визначеного наукового об'єкта – мови, що функціонує в реальному цивілізаційному просторі.

До складних питань лінгвістичної аргументації конфесійного стилю належить вироблення критеріїв ідентифікації мовних характеристик стилю за умови, коли йдеться про дистанціювання чи навіть антиномічність численних конфесійних жанрів: неоднаковими є критерії добору мовних одиниць у канонічному **публічному** спілкуванні (проповідь, храмова молитва та ін. – “фундаментальні”

жанри релігійної комунікації, за Н.Б. Мечковською), чи персоніфікованому, що спирається на спонтанно творене слово (сповідь, молитовне звернення людини до Творця, заповіт). На наш погляд, у такому випадку виникає питання **критеріїв і форм розвитку стилю** та його мовної системи. При цьому маємо враховувати, що богословська традиція детермінує семантико-понятійні відношення: **простір тлумачень реалізується в сфері ідей**, спричинених словом, а не елементарної констатації значеннєвої парадигми слова, фрази, граматичної конструкції та ін.

Іноколи висловлюється думка, неоднозначна, як на наш погляд, що в розвитку релігійного спілкування існує певна внутрішня логіка, зумовлена асиметрією в напрямку комунікації: Одкровення, послане від Одного багатьом, розсіюється, і “цей процес приховує небезпеку непорозуміння, викривлення, неповного сприйняття взагалі. Небезпечна та або інша втрата важливих смислів у межах соціуму. Щодо звернення людей до Бога..., то тут основна комунікативна колізія пов’язана з невизначеністю **зворотного зв’язку**”²⁵.

Вочевидь, обґрунтування психосемантичних механізмів комунікації, з окресленням конвенціональності / неконвенціональності мовного знака – дискусивне питання не лише для конфесійного стилю. Особливо, коли йдеться про цілісність мовної інформації та її можливі інтерпретації (і не лише в хронологічному, але й у реальному історичному часі). З цього погляду конфесійний стиль, зважаючи на змістову і мовну єдність сакральних текстів, має домінантні ознаки стабільності, відтворюваності комунікативно запрограмованого структурування в передбачуваності використання певних мовних одиниць. “Розсіювання” як специфічний синонім до поняття “інтерпретація” дозволяє лише визначити вектор його комунікативного напрямку, життя конфесійного слова, зверненого до кожного. Зворотний зв’язок існує, але як персоніфікований або відбитий у канонізованих текстах.

Альтернативно визначеними в мовознавстві є й інтралінгвальні критерії конфесійного стилю: терміносистема постає синкретичною з погляду сучасних уявлень про метамову спеціальних галузей знання (в аналізованому стилі – специфічної світоглядної рефлексії на світ, що спирається на філософську, теологічну та ін. термінологічні субмови); а також із погляду становлення і системного представлення закономірностей розвитку системи, підпорядкованої передусім християнській доктрині. Тобто регулятив

щодо актуальності / неактуальності мовної компетенції терміна не є для конфесійної терміносистеми головним. Текстова структура має в такому разі обмежену варіативність мовностильового ресурсу: авторська інтерпретація слова здебільшого можлива в жанрах, орієнтованих на усне публічне мовлення, або в тих, мова яких певною мірою наближається до традиційної публіцистики – полемічна література, апокрифи та інші жанри, ідентифіковані за критерієм мовностилістичної системності, не є однорідними за характером використання мовних одиниць; фразеологія конфесійного стилю з причини її присутності в мовах християнського світу (відповідно, мусульманського, буддистського, чи культурних світів, симетричних релігійним течіям, напрямкам) є набутком літературної мови, а вже потім – загальномовними усталеними одиницями; стильова аргументація за граматичними критеріями не завжди продуктивна з огляду на: 1) функціонування у просторі національної культури переважно перекладних текстів, у яких відбито (або відтворено) засвоєні граматичні моделі літературної мови іншого народу; 2) множинності цих перекладів і відповідно – паралелей (варіативних форм) літературної фразеології; 3) можливої історичної ретроспекції культурного впливу граматичного оформлення думки на еволюційні тенденції розвитку національної мови (акцентовано – словотвірних, синтаксичних) і реальної їх присутності в інших стилях сучасної літературної мови.

Поза лінгвістичними дискусіями сьогодні залишаються такі характеристики конфесійного стилю, як: комунікативно стабільна сфера спілкування, що існує не для всіх, але принаймні для значної частини мовців; наявність у конфесійному стилі варіантів і підтекстів, чітко структурованої системи жанрів і типів текстів; історично сформована традиція функціональної самодостатності й навіть автономності мовно-церковного ритуалу та його розмежування зі світським життям, що визначає можливі комунікативні перспективи стилю і спричиняється екстралінгвальною мотивацією.

Різні наукові підходи спостерігаються в окресленні інтралінгвальних особливостей конфесійного стилю, особливо зважаючи на задеклароване сучасною лінгвістикою розуміння функціональних стилів як комунікативних репрезентацій **єдиної літературної мови**. Характерним для конфесійної сфери є добір мовних засобів і їх функціонування за універсальними щодо функцій та закріпленості за комунікативною сферою критеріями: походить із

сакрального тексту (лексика з абстрактним значенням, біблійна фразеологія та ін.); становить специфічну систему вербалізованих понять і уявлень, структурованих й організованих за принципом ієрархічних відношень (богословська термінологіка і номенклатура); регулярно відтворюється не лише в історичному часі культури, але й психологічному (сакральна символіка); мотивує в літературній мові онтологічно співмірні з інтелектуальною свідомістю процеси стадіального розвитку символічного слова (від конкретної номінації – до багатозначності, а потім – і до символічного узагальнення; від атрибуції імені – до постійної атрибуції поняття, і врешті – до символізації атрибута; від синтагматичної ситуації – до синтагматичного варіанта, і далі – до синтагматичного стандарту).

Культурологічні критерії комунікативної автономності спираються на **внутрішню логіку** конфесійного стилю, визначену вирішенням антиномічних завдань: зберегти смислову повноту Одкровення й одночасно передати його „новим поколінням в нові землі, в нові часи”. Таким чином, логіка саморозвитку релігійної сфери комунікації відбивається в обов’язкових процесах: 1) внутрішньої структуризації вчення як ієрархії смислів, жанрів і мовних репрезентацій; 2) утвердження релігійного канону – тексти смислового ядра і периферії, функціональна стабільність мовних одиниць; 3) виникнення спеціальних комунікативних механізмів ефективною передачі Вчення, реалізованих у варіантах стилю, підстилях, жанрах; 4) творення імпліцитних й експліцитних механізмів контролю за характером комунікації, на що у свій час звертала увагу Б.Н. Мечковська⁶.

Синкретичність культурологічної мотивації в даному разі узгоджується зі стилістичною аргументацією, її екстра- й інтралінгвальними складниками. Зрозуміло, йдеться про принцип, а не системну лінгвістичну фактологію, що, вочевидь, потребує свого місця в запропонованому лінгвістичному ракурсі аналізованої проблеми.

Втім, існують й інші підходи. Часто у мовознавстві, за аналогією до богослів’я, дослідниками взагалі не ставиться і не розв’язується питання існування / неіснування конфесійного стилю: він розглядається як даність, історично успадкована, комунікативно співвіднесена з певною, локалізованою сферою спілкування, а отже, аналізу потребують лише мовні форми, відбиті в типологічно систематизованих текстах. Для сучасної стилістики така мотивація

невизначена аргументативно, є недостатньою, як і для вирішення більш загальної лінгвістичної проблеми – теоретичного моделювання інтелектуального простору мови, що функціонує.

Реальна динаміка розвитку стилів української літературної мови зумовлює також і їх функціональну структурування, що її розуміємо як процес комунікативної варіативності та спеціалізації – стильової в цілому, і жанрової. Відповідно, лінгвістичного опису потребує як сама тенденція, так і система мовних засобів, що є специфічно організованою, або іманентно властивою певному стилю, варіанту стилю, жанру. Важливо це і з огляду на мовну прагматику, коли “сучасна мовна практика демонструє активні процеси дифузії стилів, переформування жанрів, що спричиняє не лише зміну системи функціональних стилів, а й зміни в самій структурі стилів”⁷. Конфесійний стиль – чи не найвиразніша ілюстрація тези.

Сьогодні не можна оминати, не помітити важливості питання теоретичної мотивації присутності конфесійного стилю в системі функціонального мовленнєвого ресурсу сучасної української літературної мови. Аргументація “присутності завжди” недостатня і непродуктивна хоч би з тієї причини, що класифікаційні й функціональні параметри стилів староукраїнської і нової української літературних мов не збігаються. Хоча увага до критеріїв розрізнення їх класифікаційних моделей і присутня в сучасній науці⁸.

Афористично сформульована ідея **історії літературної мови як історії стилів** загальноприйнята, але ще тільки дістає розгорнуту наукову аргументацію в системно викладених концепціях, нових підходах до історії літературної мови як історії становлення і розвитку духовної культури народу в об’єктивно пізнаних історичних умовах.

Дискусія про структурування стилів і їх місце в функціональній системі української літературної мови окреслює коло питань актуальних і складних. Важливість їх зумовлена необхідністю пізнання реальних процесів розвитку мови в її функціональних різновидах, потребою аналізу динаміки впливу суспільної та культурної еволюції на розвиток стилів.

Лінгвістична теорія, при безперечній необхідності та значимості різноаспектних підходів, має чітко (можливо, на умовах дослідницького консенсусу) визначити фундаментальні категорії стилістики, окреслити їх понятійний обсяг і принципи змістової кореляції. Дефінітивна невизначеність є свідченням “слабкості”,

“розмитості” моделі наукової інтерпретації. Структуризація функціональних стилів в аспекті реального розвитку, спеціалізації, відповідності комунікативним потребам, а також наукове прогнозування тенденцій і динаміки мовностильових змін можливі при адекватній забезпеченості теорією мовознавства.

¹Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М., 1998; вона ж. Кирило-Мефодиевское наследие в филологии Slavia Orthodoxa и языковые вопросы в русском православии XX века // Славяноведение. – М., 2000. – № 2. – С. 102-117; ²Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови. – К., 2003; ³Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій. – Львів, 1998; ⁴Яковенко Наталя Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVIII ст. – К., 2002; Попович Мирослав. Нарис історії культури України. – К., 2001; ⁵Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М., 1998. – С. 225; ⁶Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М., 1998. – С. 226; ⁷Єрмоленко С.Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Вип. IV. – К., 2001. – С. 9; ⁸Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2002; Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови. – К., 2001.

О.І. Ніка, канд. філол. наук

ПРОТИСТАВЛЕННЯ ЧИ ВЗАЄМОДІЯ КНИЖНОЇ І НАРОДНОЇ КУЛЬТУР?

Аналізуються відносна опозитивність книжної та народної культур і ступені їх інтерференції в літературній продукції перехідного і Ренесансного періодів.

Relative opposition of literary and vernacular cultures and the grades of their interferation in the literary production of the transient and Rennessans periods.

Специфіка середньовічного і ранньомодерного співіснування та інтерферування двох мов (за окремими визначеннями диглосії – типами мов) – книжної та народної, відповідно, дає підстави для текстового реконструювання мотиваційної, оцінної сфер різних